

Hvornår går man over åen efter vand?

Idiomatiske ækvivalensproblemer i leksikografi og leksikologi. Med dansk og tysk som eksempel

Farø, Ken Joensen

Published in:
LexicoNordica

Publication date:
2004

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Farø, K. J. (2004). Hvornår går man over åen efter vand? Idiomatiske ækvivalensproblemer i leksikografi og leksikologi. Med dansk og tysk som eksempel. *LexicoNordica*, (11), 85-108.

Hvornår går man over åen efter vand? Idiomatiske ækvivalensproblemer i leksikografien. Med dansk og tysk som eksempel.

1. Indledning (2) 1 1/2

I begyndelsen af 1990'erne udspandt der sig i forskningslitteraturen en helt lille leksikografisk kontrovers om den såkaldte bedste tyske ækvivalent til det danske idiom *gå over åen efter vand*, en diskussion, som efterhånden har fået en vis berømmelse. Diskussionen blev udløst af COLLIANDER/HANSEN (1992: 57f.), der i en anmeldelse af Munksgaards store dansk-tyske ordbog (= MU) kritiserede dens ækvivalentforslag til det danske idiom. Når jeg tager den diskussion op igen, så er det fordi, den aldrig blev rundet ordentligt af og kun delvist teoretisk perspektiveret. Og det er synd, for den indeholder et meget væsentligt teoretisk element, nemlig problemet *idiomækvivalens*, her i en *leksikografisk* kontekst. Jeg vil bruge diskussionen som afsæt for en foreløbig udredning af *de* teoretiske og metodiske implikationer, overvejelser om idiomækvivalens har i tosprogsordbøger.

Mit foredrag vil være struktureret sådan, at jeg først præsenterer og analyserer den konkrete debat, men uden at jeg i første omgang kommer med nogen forslag til en løsning. Bagefter går jeg over til en mere overordnet teoretisk diskussion af spørgsmålet *idiomækvivalens*. Den teoretiske diskussion vil blive fulgt af nogle *metodiske* overvejelser om, hvordan man *operationelt* kan afgøre idiomækvivalens, og hvordan man kan præsentere resultaterne i ordbogen. Og til slut vender jeg tilbage til den konkrete diskussion af *gå over åen efter vands* mulige ækvivalent – eller ækvivalenter – på tysk.

2. Diskussionen (5) 7

Lad mig begynde med at ridse den konkrete ækvivalentdiskussion op, som I også har på handoutet. COLLIANDER/HANSEN (1992: 57f.) spurgte i deres anmeldelse af ordbogen:

”Svarer den danske talemåde *at gå over åen efter vand* [...] virkelig til *mit der Kirche ums Dorf fahren/laufen*? Ville *Eulen nach Athen tragen* ikke være mere rammende?”

Til det svarede Jens Axelsen (1992: 1f.):

”’gå over åen efter vand’ betyder ’at gøre sig overflødig ulejlighed for at opnå et resultat’: vandet kan jo lige så godt hentes på den side af åen hvor man befinder sig (men vand får man da ud af det), mens ’at bringe ugler til Athen’ er at foretage sig noget komplet nytte- og meningsløst, da de jo slet ikke behøver ugler i Athen, og det tyske udtryk kan derfor ikke bruges”

Det foreløbigt sidste indlæg i diskussionen blev leveret af BERGENHOLTZ/MOGENSEN (1993: 27), som argumenterede:

„Ingen af forslagene er efter vores opfattelse helt dækkende. *Eulen nach Athen tragen* rammer i hvert fald ikke kernen af det danske idiom, som ikke omskriver en overflødig, men derimod en omstændelig/lidt dum, men alligevel praktisk handling. Vi ville vælge en direkte oversættelse, nemlig: *den Fluß überqueren, um Wasser zu holen*”

Selv har jeg været inde på diskussionen i mit speciale og i en artikel for et par år siden, hvor kritikken gik på Bergeholtz’/Mogensens forslag som uegnet til ordbogssammenhæng. Simpelthen fordi deres forslag ikke er et leksikaliseret idiom i tysk og derfor ikke vil have den effekt, som det danske idiom har på en dansk modtager. Og endelig har Jens Erik Mogensen ved *sidste* symposium her på Schæffergården taget til genmæle over for min kritik og ment, at ved den type udtryk, som

han behandler under overskriften ”kulturbundethed”, afhænger den rette ækvivalent af, hvilke *oversættelsesstrategier*, man vælger i forhold til den enkelte tekst.

Ordbogens andet ækvivalentforslag, nemlig *Wasser ins Meer tragen*, var der mærkeligt nok ingen, der kommenterede.

At man når frem til hver sin konklusion, er måske ikke så mærkeligt, eftersom der også diskuteres ud fra temmelig forskellige *præmisser*. Netop de teoretiske præmisser for sådan en diskussion er det, jeg bl.a. vil behandle i foredraget. Men lad os først se nærmere på *argumenterne* hver især:

Hansen/Collianders tilgang er ganske enkelt, at ækvivalenten må være forkert, tilsyneladende ud fra en rent *intuitiv* overvejelse. Deres alternative forslag, *Eulen nach Athen tragen*, bliver da heller ikke på nogen måde motiveret. I stedet for overlader de det retorisk til læseren at afgøre, om ikke deres forslag ville være en bedre ækvivalent. Men det er læseren formentlig ikke i stand til at afgøre.

Axelsens argumentationsform er derimod væsentligt mere differentieret. Han går ud fra de to idiomers *litterale* betydning, altså deres leksikalske komponenter, og *deducerer* sig så at sige frem til, hvilken funktion idiomerne SÅ må have. Det danske idiom udtrykker ifølge Axelsen en lidt mindre overflødig situation end det tyske, fordi man, som han siger, trods alt får vand ud af at hente det på den anden side af åen. Derimod er det, stadig ifølge Axelsen, komplet overflødigt at hente ugler til *Athen*, hvor de jo allerede findes: *Ergo* kan de to idiommer ikke være ækvivalente.

Bergenholtz/Mogensen’s forslag, derimod, tager udgangspunkt i et helt andet forhold. De afviser både ordbogens forslag og Baunebjerg/Collianders, idet det, som de siger, ikke rammer det danske idioms *kerne*. I stedet foreslår de en en ord for ord-oversættelse. De forklarer ikke, hvorfor *det* skulle være en bedre løsning, men tilsyneladende spiller for dem idiomets *ikonografi*, altså billede, en væsentlig rolle, og må derfor bevares.

De her argumenter og holdninger bygger øjensynligt ikke på nogen omfattende *teoretiske* overvejelser om problemet idiomækvivalens i ordbøger. Men de giver os et fingerpeg om, hvilke hensyn, der *kunne* være at tage. Et par væsentlige elementer, som er stort set fraværende i bidragene, er i øvrigt dels det specifikt *leksikografiske* aspekt af spørgsmålet, dels problemet hvordan man overhovedet rent *metodisk* afgør, om et idiompar er ækvivalent eller ej.

Derfor vil jeg kaste et blik på alle de her tre aspekter, nemlig 1) de *teoretiske* præmisser, dvs. hvori består i grunden idiomækvivalens?; 2) det rent *metodiske* spørgsmål, altså hvordan man operationelt kan afgøre, om idiommer er ækvivalente eller ej; og endelig 3) den specifikke *ordbogskontekst*. For diskussionen er i virkeligheden kun meningsfuld, hvis alle de her 3 aspekter inddrages.

3. De teoretiske præmisser: Hvad er idiomækvivalens? (6 1/2) 13 1/2

Det teoretiske spørgsmål, hvad der konstituerer idiomækvivalens kan i grunden ikke besvares, uden at man har en ide om, hvilken *funktion*, idiommer har i sproget.

I mange sammenhænge tager man en række idiomfunktioner for givet. Fx ser man forestillinger om idiommer som værende en slags sprogets inderste sjæl, ellers som ”kulurbundne”, som fx også Jens Erik Mogensen syntes at mene i sit foredrag sidste år. Man møder også tit ideen, at idiommer skulle være en slags særlig ”kreativ” sprogbrug, eller at idiommer er mere ”levende” end andre leksemer. Ingen af de opfattelser er særlig overbevisende, fordi de er aksiomatiske snarere end underbyggede.

De, som lægger vægt på, at idiommer er ”farverig” sprogbrug, har formentlig ret derhen, at vi i hvert fald *potentielt* opfatter et ikonografisk leksemer på en anden måde end tilsvarende ikke-ikonografiske. Men det er og bliver i reglen et *sekundært* aspekt af *det* sproglige *tegn*, et idiom selvfølgelig *også* er – vi kan henhøre det til den kategori, vi plejer at kalde *konnotation*. Ganske vist

kan man især i visse tekstsorster se eksempler på, at idiommer bruges meget bevidst, det man kan kalde *idiomtematisering*, som i eksemplerne 2a) og b) på handoutet, der stammer fra min ph.d.-afhandlings idiomkorpus:

Jeg sagde, at Astrid var taget op til sin veninde i Stockholm. Hun spurgte, om **der var en kurre på tråden**. Den slags udtryk bruger hun hele tiden, og jeg har ofte spurgt mig selv, om de lød lige så krukede og skabagtige, da hun var ung (Grøndahl: 20)

Måske var det alligevel ikke værd at rejse ud og tælle skoler, folk lærte alligevel kun Koranen [...] Med Afghanistan havde Hunden **fået kam til sit korte hår** (Brøgger: 299)

Det er klart, at sprogbrugerne, som her er professionelle forfattere, har anvendt idiommet i en ganske bestemt *hensigt*. Her spiller det faktisk i begge eksempler en væsentlig rolle for udsigelsen, at der overhovedet anvendes et *idiom*, og i eksempel 2b) har endda forholdet mellem indhold og udtryk en særlig betydning. *Men*: I den almindelige diskurs er det *ikke* den typiske måde at anvende idiommer på, selv om både fraseologer og oversættelsesteoretikere tit påstår det – det er her, kortslutningen mellem idiommer og såkaldt sproglig *kreativitet* sker.

Mine foreløbige undersøgelser viser i det mindste meget klart, at i skønlitteratur, hvor man ellers tit møder påstanden om idiommer som *kreativitet*, er det et decideret *undtagelsesfænomen*. I stedet for må man opfatte idiommer som et *ordforrådsfænomen*, der som al anden leksik bruges med en semantisk-pragmatisk hensigt, men altså *ikke* nødvendigvis en specifik *idiom*-hensigt.

Nogle idiommer anvendes, fordi de med få ord kan udtrykke et semantisk forhold, som er særdeles komplekst, og dermed udfylder de ganske enkelt et hul i ordforrådet. Det gælder fx ex 2c):

sætte ræven til at vogte høns: 'betro ngn en opgave, som vedkommende i grunden ikke er egnet til, fordi vedkommende formentlig (det viser erfaringen) vil udnytte situationen til egen fordel og dermed til skade for sagen'

Andre idiommer, som fx 2d), bruges med en ren *pragmatisk* hensigt:

gå hjem og vug!

Ikonografien er her ikke det væsentlige, men som sagt højst et *sekundært* aspekt ved idiommerne, som i visse sammenhænge *kan* aktualiseres. Det er et *potentiale*, ægte idiommer har, men normalt kan det højst tilskrives en konnotationel effekt, som langt fra behøver at være *tilsigtet* fra sprogbrugerens side. I eksemplerne 2e) og f) på handoutet:

2e) er der andet han kan gøre for mig? – Ja, siger jeg. – Tag og **fald død om** (Høeg: 56)

2f) **Med lys og lygte ledte** hun, linie efter linie læste hun, side efter side pløjede hun sig igennem (Larsen: 65)

er der fx ingen som helst grund til at tro, at idiommerne er valgt bevidst på grund af deres særlige ikonografi. Ja faktisk er der ingen grund til at tro, at de er valgt, fordi de er *idiomer*. Og når det formentlig ikke engang er sådan i *litteraturen*, så er der heller ingen grund til at tro, at det skulle være sådan i sprogbrugen *generelt*. Idiommer er som udgangspunkt en del af ordforrådet. Og de er først og fremmest et *receptionsproblem*, kun perifert et *produktionsproblem*. Der er altså intet, der tyder på, at der skulle være argumenter for at omgås den leksikalske kategori idiommer så *dogmatisk*, som situationen er det både i teori og praksis. I mange sammenhænge får idiomets *ikonografi* en vægt i diskussionen, som i virkeligheden slet ikke tilkommer det. Det forhold mener jeg er væsentligt at være opmærksom på, når spørgsmålet *idiomækvivalens* skal diskuteres teoretisk.

4. Ækvivalensaspekter (6 ½) 20

I den nyere ækvivalensdiskussion er begrebet ”ækvivalens” blevet segmenteret i en række ækvivalensaspekter, hvad der er særdeles frugtbart for analysen. Det er nemlig meget vanskeligt at afgøre hypoteser om ækvivalens teoretisk, hvis man ikke specificerer, i forhold til hvilke aspekter, der formodes at være tale om ækvivalens på.

Alt efter udgangspunkt kan inventaret af ækvivalensaspekter være større eller mindre. Typiske aspekter er fx *semantik*, *pragmatik*, *syntaks*, *valens*, og *diakroni*, men listen kan omfatte op til 20 forskellige ækvivalensaspekter eller mere.

Skal ækvivalensaspektanalysen af idiomer være praktisk anvendelig, så mener jeg, at aspekterne må *prioriteres* i forhold til hinanden, fx i *primære* og *sekundære* ækvivalensaspekter. Det kunne se ud som i skemaet under pkt. 3:

Primære ækvivalensaspekter:	Sekundære ækvivalensaspekter:
semantik	ikonografi
pragmatik	valens
diakroni	leksikalsk kategori
syntaks	selektion/kontekst
register	betydningsstruktur
frekvens	...
...	

I *venstre* kolonne er placeret de aspekter, som under *alle* omstændigheder må være tilgodeset, hvis der skal være tale om et ækvivalent idiompar.

Når aspektet *ikonografi* er placeret til *højre*, så skyldes det netop, at det meget sjældent er det vigtigste aspekt ved et idiom i brug. *Valens* betragter jeg som et sekundært ækvivalensaspekt, fordi kontrastive forskelle i idiomers fakultative aktanter ikke nødvendigvis behøver at være et problem i praksis. Aspektet *leksikalsk kategori* er også sekundært, eftersom der normalt ikke er nogen tvingende grund til, at et idiom skal gengives med et idiom i L2, selv om dogmatikken anbefaler det.

Systemet er kun eksemplarisk, som det fremstår her, ikke komplet. Desuden er det et forsøg på at modellere den *typiske* situation, og ikke undtagelserne som vi så i 2a) og b), hvor hhv. leksikalsk kategori og ikonografi faktisk blev til *primære* ækvivalensaspekter.

De her aspekter skal selvfølgelig *bruges* til noget: De er en slags tjekliste i forbindelse med undersøgelsen af ækvivalens mellem idiommer interlingvalt. Normalt vil det være nok, at aspekterne i venstre kolonne er opfyldt, for at vi kan tale om, at et idiompar er ækvivalent. For ækvivalens er i gængs sprogbrug et *indholds-* og *funktionsorienteret* begreb, som ikke bør blandes sammen med formmæssige aspekter, *medmindre* sidstnævnte har væsentlig betydning for netop *indholdet*. ”Ækvivalens” bliver altså også her forstået som ’funktionel ækvivalens’, hvad der naturligvis er en vigtig teoretisk præmis: Aspekter, som i sammenhængen ikke har nogen funktionel værdi, må derfor operationelt lades ud af betragtning.

Tages der ikke højde for de *primære* ækvivalensaspekter, så kan man overhovedet ikke tale om ækvivalens – begreber som ”quasiækvivalens” i sammenhæng forstand mener jeg i bund og grund er meningsløse. De *sekundære* aspekter, derimod, skader ikke grundlæggende ækvivalensen, men de kan i nogle tilfælde kræve nogle ordbogstekniske greb, som vi skal se på senere.

Lad os prøve at se på et par af de enkelte aspekter hver for sig. Først de *primære*:

Semantik: Det første begreb, der falder mig ind, når jeg skal undersøge en ækvivalens-hypotese, er *semantik*. Hvordan ser det fx ud med idiomparret *få kam til sit hår* og *seinen Meister finden*, som

langt de fleste dansk-tyske ordbøger regner som ækvivalente? Jeg har lavet en korpusundersøgelse og trukket nogle typiske repræsentanter frem i 3a) – e).

3a) Schuhmachers nye F2003-GA vil passe uhyggeligt godt til Silverstone, men han kan få kam til sit hår af de to racerførere McLaren-kørere

3b) Og der får han kam til sit hår, da han møder Kleopatra og straks afkræves en arving til den egyptiske trone

3c) Begge hvalpe har krudt bagi – og Gavins nye familie skal være forberedt på at få ”kam til sit hår”

3d) Doch auch dieser Alexander der Große hat seinen Meister gefunden, vor dem er ganz klein wird: den Sohn Idu.

3e) Doch es geht noch weiter. In Sachen Cleverness hat Möllemann in Westerwelle seinen Meister gefunden

Af flere grunde er de to idiommer faktisk *ikke* semantisk ækvivalente: Selv om det danske idiom i både 3a) og b) *ser ud* til at have samme funktion som det tyske – i begge tilfælde er det jo personer, som på en eller anden måde udgør en forhindring – så er *det* et tilfældigt *empirisk* sammenfald. For det danske idiom behøver på ingen måde at kombineres med en person, som ex 3c) klart viser. Og det skyldes, at det danske idiom denoterer en *vanskelig opgave* – som så på overfladen kan repræsenteres ved en person, mens det tyskes semantiske indhold *er* en person. Endelig viser korpusundersøgelserne, at det danske idiom ikke indholder det element af noget *definitivt*, som det tyske gør: At noget er vanskeligt betyder ikke, at man har lidt nederlag som ved *seinen Meister finden*. De to idiommer divergerer altså på flere punkter semantisk, og eftersom semantik må regnes for et *primært* ækvivalensaspekt, så må ideen om ækvivalens mellem det her idiompar tilbagevises.

Lad os også se på et *sekundært* ækvivalensaspekt:

Selektion/kontekst: Ét af de sekundære ækvivalensaspekter har med selektionen af idiomets *kontekstelementer* at gøre. Hvis vi tager et idiom-par som *lægge ngt på hylden* vs. *etw an den Nagel hängen*, så er faktisk alle konsulterede ordbøger enige om, at her er tale om ækvivalenter (Br, Ta, Ga1, Bo, Be, Pol). Men optræder de to idiommer i de samme *kontekster*? På handoutet under 3f) og g) har jeg oplistet ca. 20 objekter fra en korpusstikprøve for hver af de to idiommer. Ud fra det har jeg inddelt eksemplerne i semantiske kategorier.

etw an den Nagel hängen:

den Job (5x), den Beruf (3x), die Karriere (2x), die Gesangskarriere, die Arbeit, das Christ sein, den weißen Kittel, Tennis und Hockey, die Fußballschuhe, die Dienstwaffen, die [Priester-] Kutte, den Rennfahrerhelm, das Fliegen – alle: en permanent aktivitet, som udøves [ofte udtrykt metonymisk]

lægge ngt på hylden:

1. fodboldstøvlerne, handskerne, ketsjeren, bandet, hvepsetoxinerne – = etw an den Nagel hängen

2. fløjlshandsken, cigaretten, cigaretterne, salaten, skvatmageriet og cykelhelmen [ét objekt], deres lesbiske markedsføringsforhold, stofmisbruget, sin hang til Elton John og blød 70'er-rock, benzodiazepinerne, antihistaminerne – ngt som opfattes som en dårlig vane

3. eksklusivforslag, filmen, kopimad, Lov NT4, Fun-sektionen – et endnu ikke realiseret projekt

Der viser sig en ret klar tendens, nemlig at det tyske idiom tilsyneladende anvendes om en permanent aktivitet, typisk en professionel beskæftigelse. Den danske kontekstselektion er væsentligt mere differentieret. Ganske vist forekommer samme type objekt som ved *etw an den Nagel hängen*, men *herudover* har dansk en særdeles hyppig betydning 2, nemlig om dårlige vaner, og desuden en betydning 3 om planer, der ikke bliver til noget.

De to idiommer er altså nok ækvivalente, men kun i forhold *et* af det danske idioms betydningsselementer.

Opdelingen af ækvivalensaspekter i to hierarkiserede grupper er som sagt udtryk for en *tendens*, og ikke for et absolut forhold.

5. Metodisk (7) 27

Nu har vi kastet et blik på de teoretiske forudsætninger for idiomækvivalens. Men hvordan *afgør* man ækvivalens rent *operationelt*? Vi ved jo, at *betydning* med Hjeltslev er et nærmest metafysisk fænomen (). Og har vi *to* sprog i spil, og er genstanden idiommer, som i mange tilfælde er semantisk komplekse, bliver det ikke lettere konkret at *afgøre* spørgsmål om ækvivalens. Men tingene er forhåbentlig blevet lidt klarere af, at idiomækvivalens*begrebet* er blevet specificeret, nemlig vha. af en funktionsanalyse og isolerede ækvivalensaspekter. Det, vi mangler, er rent metodisk-operationelt i hvert enkelt tilfælde at blive i stand til at *afgøre* spørgsmålet om ækvivalens mellem et formodet idiompar. Lad os se på et eksempel, nemlig *få blod på tanden* vs. *Blut gelect haben*:

få blod på tanden

vs.

Blut gelect haben

De ser jo *umiddelbart* ud til at være ækvivalenter. Men hvad vil det egentlig vil sige, at noget *ser ud til* at være ækvivalent? Kan man interlingvalt *se* på tegn, hvilken funktion de har *relativt* til hinanden? Selv om idiommer i højere grad end mange andre typer tegn *ser ud til* at afsløre indhold og funktion, så er det metodisk uholdbart at lade sig lede af den tilsyneladende. Saussures axiom om "la signe arbitraire" gælder nemlig *uden undtagelse*, og altså også for idiommer. At forholdet mellem form og indhold i nogle tilfælde kan motiveres *retrospektivt*, ændrer *på ingen måde* ved den indsigt, også selv om Saussure ikke specifikt talte om idiommer.

Vi kan altså ikke naivt gå ud fra, at den rent strukturelle parallelisme, idiomparret opviser, er ensbetydende med, at det så nødvendigvis også er *funktionelt* ækvivalent. Og der er en vis risiko for, at den her rent overfladiske konvergens faktisk er det, som er baggrunden for den generelle opfattelse af idiomparret som ækvivalent rundt omkring i leksikografien med dansk og tysk (La, Ga, Gy, Mu, Ta).

Prøver man så at kontrollere forholdet vha. de *monolingvale* ordbøger, så er det faktisk ikke så nemt, selv hvis vi ser bort fra realiseringsformen i hhv. infinitiv I og II. Prøv at sammenligne betydningsbeskrivelsen i Nudansk ordbog med Dudens definition, det er ex 4b og c):

POL: *få blod på tanden*: 'få lyst til ng'

DUW: *Blut gelect haben*: 'nachdem man sich damit näher befasst hat, Gefallen an etw finden und nicht mehr darauf verzichten wollen'

Er det et udtryk for et *ækvivalensforhold*? Umiddelbart ser det ikke sådan ud, men på den anden side er betydningsdefinitioner i høj grad idiosynkratiske, så vi kan ikke bare lave en slutning *ex negativo*. Det eneste alternativ, vi har tilbage, er derfor at undersøge sprogbrugen *empirisk* i form af omfattende undersøgelser i elektroniske tekstdatabaser. Det har jeg gjort og trukket et par repræsentative eksempler på realiseringer af idiomparret ud, som I kan se på handoutet i ex 4d) – g):

4d) Achtefinalie gegen Paraguay. Völler will mehr: "Jetzt haben wir Blut gelect".

4e) Wer im Heft 02/2000 in Punkto *Themes* so richtig Blut gelect hat und jetzt auf der verzweifelten Suche nach neuen Desktop-Perlen ist, kann mit dem Herumstöbern aufhören.

4f) Orkestret blev opløst efter det pågældende arrangement, men to af os havde fået blod på tanden og begyndte at lege med tanken om at lave et rigtigt orkester

4g) Racingteam har fået blod på tanden til nye udfordringer i 2004

Til at undersøge om idiomerne er ækvivalente på nogle af de væsentligste ækvivalensaspekter, kan man anvende en metode, som jeg har valgt at kalde den empirisk-kontekstuelle substitutionstest, eller ”EKS”. Ideen med den er, at den kombinerer empiriske sprogbrugsundersøgelser med kontrol af de nævnte ækvivalensaspekter. Lad os se på, hvordan den virker:

Rent operationelt går den ud på at de hypotetiske idiomækvivalenter kopieres ind i hinandens typiske kontekster, som er blevet oversat. Las os tage ex 4d). Resultatet af operationen bliver her det, vi ser i 4h):

4h) Ottendedelsfinale mod Uruguay. Vøller går efter mere: ”Nu har vi fået blod på tanden” ,

som er fuldt acceptabelt dansk. Det kunne tyde på, at det danske idiom i hvert fald i retningen L2-L1 er ækvivalent med det tyske på afgørende aspekter som semantik, syntaks, pragmatik og register.

Prøver vi at vende det rundt, og undersøger det tyske idiom relativt til det *danske*, ved fx at bruge konteksten i ex 4f), så ser det ud som om, der også her er ækvivalens:

4i) Die Band wurde nach dieser Veranstaltung aufgelöst, doch zwei von uns hatten Blut geleckert und spielten mittlerweile mit dem Gedanken, eine richtige Band zu gründen

Til gengæld ser det ikke ud som om, at det tyske idiom ækvivalerer med den form, vi har i 4g) med præpositionalobjekt, for resultatet i 4j) er ikke acceptabelt tysk:

4j) *Racing hat für neue Herausforderungen im Jahr 2004 Blut geleckert

De empiriske undersøgelser viser flere ting: I deres *grundform* er de to idiom ækvivalente. Det danske kan uden problemer erstatte det understregede i 4d) og e). Og selv om *Blut geleckert haben* i de fleste ordbøger står i infinitiv II, så er det ikke hensigtsmæssigt, fordi også fx præsens, præteritum og infinitiv med zu-former har rigelig udbredelse i empirien. Så i retningen L2-L1 er der ingen problemer: Tilsyneladende kan hvilken som helst form af *Blut lecken* gengives med hvilken som helst form af *få blod på tanden*. Men det gælder bare ikke den anden vej, og det af flere grunde: Man kan nemlig konstatere, at den gængse notation af det danske idiom ikke er nøjagtig nok, det gælder både idiomordbøgerne, Nudansk Ordbog og den nye DDO. For som eksempel 2 a) viser, kan man også få blod på tanden *til* ngt, hvad man finder rigeligt med belæg på. Så den rette notationsform havde været:

få blod på tanden (til ngt)

– med ”til ngt” i parentes. Skal den metode, jeg her har skitseret, fungere, kræver det naturligvis, at man først har undersøgt de enkelte idiomers udtømmende, så man har en typisk kontekst klar til de mulige realisationsformer, der eksisterer. Og selvfølgelig er det en formalisering af noget, som i mange tilfælde formentlig allerede foregår implicit, når man prøver at afgøre spørgsmål om ækvivalens. Men forhåbentlig kan den skabe lidt mere metodisk klarhed.

6. Det ordbogsspecifikke aspekt (31 ½)

Det, jeg har talt om indtil nu, er i virkeligheden rent *leksikologiske* problemer. Men hvordan adapterer vi det til en specifikt *leksikografisk* sammenhæng, der jo har sine helt egne præsentationsformer at tage hensyn til?

I L1-L2-ordbogen kan man diskutere, om idiommer overhovedet bør spille en væsentlig rolle – der er jo ingen situationer, hvor man strengt taget har brug for at udtrykke sig i idiommer på et fremmedsprog. Men i de større ordbøger har de nok deres naturlige plads i den direction også.

Eftersom L2-L1-ordbogen først og fremmest bruges til *tekstreception*, kan man i højere grad end i dag nøjes med at parafrasere idiomets indhold. Et problem ved den fremgangsmåde er bare, at idiommer som sagt kan være semantisk temmelig komplekse, hvad der gør det til en pladskrævende operation. Men parafrase er under alle omstændigheder en bedre løsning end *pseudoækvivalens*, som alt for tit forekommer i tosprogsordbøger. En anden mulighed er *enkeltordsleksemer* i det omfang, de har samme funktioner som et idiom.

Men lad os fokusere på det fænomen, at man er nået frem til, at et idiom i L2 ser ud til at være den mest dækkende ækvivalent. Her er det så, at man skal prøve at få et overblik over eventuelle valensdivergenser, selektionsrestriktioner, polysemi m.m., som ikke nødvendigvis er fatale for ækvivalensen, men som kræver en ordbogsspecifik håndtering.

Eksemplet *lægge ngt på hylden – etw an den Nagel hängen*, som altså udgjorde et selektionsproblem, kunne håndteres i en bidirektional ordbog med dansk og tysk for danskere som det kan ses i 5 a):

lægge ngt på hylden – etw an den Nagel hängen

da-ty: *lægge ngt på hylden*: 1. (permanent aktivitet): *etw an den Nagel hängen*
2. (a. dårlig vane; b. projekt): *etw aufgeben*

ty-da: *etw an den Nagel hängen*: *lægge ngt på hylden*

Beskrivelsen tager højde for de directionsspecifikke problemer: Eftersom det tyske idiom tilsyneladende kun har én betydning, skaber det ingen problemer for retningen tysk-dansk. Omvendt er det danske *polysemt*, hvad der kun kan løses ved at betydningsdifferentiere. Her ser vi i øvrigt, hvilken betydning det har for ordbogsbeskrivelsen, at ækvivalensaspekterne er blevet *prioriterede*: I det omfang det kan lade sig gøre, har vi opfyldt aspekterne leksikalsk kategori og ikonografi, nemlig ved betydning 1. I betydning 2 var det imidlertid ikke muligt at finde en idiomatisk ækvivalent, så her vælger jeg det monoleksikalske *aufgeben*. Men ikonografi og leksikalsk kategori er jo bare *sekundære* ækvivalensaspekter, så ækvivalensen regnes her alligevel for sikret.

Et andet problem, vi har set på, er *valensdivergenser*. Mit forslag til en præsentation af det problem fremgår af handoutet under 5 b):

få blod på tanden – Blut lecken

da-ty: *få blod på tanden*: 1. *Blut lecken*
2. (~ til ngt) *an etw Geschmack finden*

ty-da: *Blut lecken*: *få blod på tanden*

Også her må man differentiere, dels mellem de to retninger, dels mellem 2 forskellige ækvivalenter til den danske variant med og uden præpositionalobjekt. Til formen *med* præp kunne fx *Geschmack an etw finden* foreslås. Men igen skaber divergenserne ingen problemer i retningen L2-L1.

Jeg har i øvrigt slet ikke været inde på et andet problem, nemlig at det danske idiom også findes i den ”indirekte” form, som man kan se under 5 c):

ngt giver ngn blod på tanden

som DDO fintmærkende har registreret. Det er klart, at det komplicerer sagen yderligere. Men her kan man så pragmatisk vælge at opfatte det som *to* forskellige idiommer, hvad der ikke er noget til hinder for i en tosprogsordbog, selv om man i en systematisk monolingval idiomordbog burde behandle dem som varianter af ét og samme idiom.

Den specifikke ordbogskontekst komplicerer altså visse leksikologiske ækvivalensproblemer, mens andre bliver neutraliseret.

7. Hvornår går man så over åen efter vand? (36)

Hvornår går man så over åen efter vand? Den indledende diskussion om den ”rette” ækvivalent til *gå over åen efter vand* kan nu forhåbentlig ses i et lidt klarere lys. Diskussionen bestod af to elementer, dels *metodisk-teoretiske*, dels selve *ækvivalentforslagene*.

Kun to af de involverede diskussionsparter bringer egentlige *teoretiske* argumenter til torvs, nemlig Axelsen og Bergenholtz/Mogensens, og senere også Farø og Mogensens. *Axelsens* argumentationsform kan afvises uden videre, fordi der ganske vist i mange tilfælde består sådan en motiveret relation mellem idiomets form og dets indhold, som han forsøger at ride op. Men det berettiger principielt ikke til ud fra formen så at sige at ville forsøge at trænge ind i tegnets indhold eller funktion. Også idiommer er principielt arbitrære tegn, og deres betydning kan aldrig forudsiges ud fra formen – lykkes det, er det rent held, og ikke metode. Bergenholtz/Mogensens forslag mener jeg stadig må afvises af den grund, at *den Fluss überqueren, um Wasser zu holen* ingen tegnfunktion har i tysk. Det må være afgørende i en *leksikografisk* sammenhæng. Hvad en *oversætter* vælger at gøre i en specifik situation, behøver ikke at optage os her: I øvrigt kan sådan nogle 1:1-oversættelser altid dannes *ad hoc* af brugeren selv.

Hvad selve *ækvivalentforslagene* i diskussionen angår, så har vi indtil flere i spil, nemlig *Wasser ins Meer tragen/schütten*, som sammen med *mit der Kirche ums Dorf fahren* var den oprindelige, afviste ækvivalent i ordbogsartiklen. Og desuden *Eulen nach Athen tragen*, som altså også blev afvist. Min påstand er som sagt, at spørgsmålet kun kan afgøres vha. empirisk-kontekstuel substitution, som jeg viste før. Jeg har igen lavet nogle søgninger på de pågældende idiommer og trukket et par repræsentative eksemplarer ud, som I kan se på handoutet.

De monolingvale betydningsanalyser viser et vigtigt problem: *Gå over åen efter vand* har tilsyneladende *både* en betydning med et *overflødhedssem*, vel at mærke i betydningen at ’nogen får noget, de allerede har’, og desuden én med et *besværlighedssem*, som handler om at ’gøre noget vanskeligere, end det er’. De to betydninger fordeler sig på hhv. 6a-b) og 6c-d). *Gå over åen efter vand* er altså *polysemt*, hvis man vil acceptere en så fintmærkende semanalyse, og det tror jeg rummer flere fordele.

Mit der Kirche ums Dorf fahren indeholder også *besværlighedssem*et, mens *Wasser ins Meer tragen* dels indeholder et *overflødhedssem*, dels et *meningsløshedssem*: Det sidste gælder eksempel 3c-d). Det meningsløse består i en handling, som er absurd, fordi der ikke kommer nogen *effekt* ud af den. Og endelig er det tydeligt, at det ved *Eulen nach Athen tragen* igen er *overflødhedssem*et, der dominerer.

De her betydninger ligger ganske vist så tæt på hinanden, at det er fristende at behandle dem som én, fx ved at beskrive dem samlet som 'overflødig handling'. Det er også det, der er tradition for i fraseografien (jf. Farø 2005), og det er jo heller ikke decideret *forkert* at sige, at *gå over åen efter vand* betyder at gøre noget dumt. Faktisk er det en vigtig indsigt, at man kan beskrive leksemers semantik på forskellige *kompleksitetsniveauer*: Det er jo tit det, som gør ordbogsdefinitioner inkommensurable, som vi så det før med Politiken og Duden. Men til det aktuelle formål er det en alt for grov analyse. Beskrev vi bare idiomet som 'gøre ngt overflødigt', så ville jeg kunne betegne det, at min bror vasker bil tre gange om dagen, som at 'gå over åen efter vand'. Men det gør han jo netop ikke.

For det andet skaber en så udifferentieret analyse også det problem, at det med den i hånden bliver yderst vanskeligt at afgøre ækvivalensproblemer som dem, jeg har taget udgangspunkt i her. Ved i stedet at tænke i *elementarelementer* som *semer*, bliver det langt mere håndterligt at skelne mulige betydningsforskelle, som man her kan registrere.

Hvis vi fortsat går metodisk til værks, så kan vi bevise, at *gå over åen efter vand* faktisk ækvivalerer med *alle* de tre nævnte idiommer, omend på forskellig vis: For de understregede steder i idiomet kan faktisk substitueres med det danske. Lige bortset fra eksemplerne 3c-d), som jo rummer et *meningsløshedsssem*, hvad *gå over åen efter vand* at dømme ud fra sprogbrugen ikke gør. Kun hvis man betydningsinddeler det danske idiom i to, bliver der fuld ækvivalens med næsten samtlige de foreslåede ækvivalentidiomer, som man kan se på handoutet:

- gå over åen efter vand:**
1. 'gøre ngt overflødigt, fordi ngn allerede har det i forvejen'
 2. 'gøre ngt mere besværligt end nødvendigt'
- 1: ækvivalerer med *Wasser ins Meer tragen* (bet. 1) og *Eulen nach Athen tragen*
2: ækvivalerer med *mit der Kirche ums Dorf fahren*

Spørgsmålet er, hvordan det rent konkret kunne se ud som ordbogsartikel? I handoutet har jeg trykt et forslag under m):

- gå over åen efter vand:**
1. (overflødig) *Wasser ins Meer tragen; Eulen nach Athen tragen*
 2. (unødigt besvær) *mit der Kirche ums Dorf tragen*

Man kan sige, at ud fra deres teoretiske præmisser havde ingen af de oprindelige debattører ret. I hvert fald ikke på den måde, de forestillede sig. Til gengæld er de fleste af de foreslåede ækvivalenter berettigede på hver deres måde. Og faktisk var det den forkætrede ordbogsartikel *selv*, som kom tættest på det resultat, jeg her ad teoretisk-metodiske omveje er nået frem til. Til gengæld må man konstatere, at der ikke på nogen måde er *betydningsdifferentieret* mellem de to ækvivalenter, hvad der reelt gør alternativerne uanvendelige for brugeren. Man kan sige, at hvor Bergenholtz/Mogensens forslag efter min mening principielt er uvedkommende i ordbogssammenhæng, så bærer Colliander/Hansens med deres forslag så at sige ugler til Athen: For ækvivalenten tilføjer intet nyt i forhold til den allerede eksisterende *Wasser ins Meer tragen*, som også domineres af overflødighedssemet.

8. Konklusioner (3) 39

Jeg er nu nået til konklusionerne.

Der kan drages en del konklusioner af det, jeg her har diskuteret. For det første må vi væk fra den besnærende tanke om *symmetri* mellem idiominventarer, som er alt for udbredt og giver brugeren problematiske værktøjer i hånden: I en hel del tilfælde viser nøjagtigere undersøgelser, at den formodede ækvivalens ikke er holdbar. For det andet er det afgørende, at idiomers funktion på

ingen måde kan aflæses ud fra deres *form*, men må undersøges via empiriske analyser af sprogbrugen. Også på et andet punkt overfokuseres der på idiomets form, nemlig når det antages, at kun en formelt *parallel* idiomækvivalent er en god ækvivalent. *Det* kan ikke godtages som aksiom, og denne rigiditet fører desuden til flere problemer, end den løser. For det tredje er polysemi og anden *varians* på det idiomatiske område mere udbredt, end ordbøgerne generelt registrerer. For det fjerde kan vi langt fra altid stole på den monolingvale leksikografis behandling af idiomer, fordi de tit undervurderer idiomernes både indholdsmæssige og formelle *kompleksitet*. Og vi kan i hvert fald sjældent bruge deres betydningsbeskrivelser til at afgøre, om idiompar er ækvivalente. For de er dels idiosynkratiske, dels kan de variere stærkt i kompleksitetsgrad, hvad der gør dem usammenlignelige. For det femte er empirisk-kontekstuelle *substitutionsprøver* formentlig den eneste måde, man kan afgøre spørgsmålet om ækvivalens på operationelt.

Sandsynligvis skyldes den store udbredelse af leksikografisk pseudoækvivalens på det idiomatiske område især tre faktorer: Nemlig dels den tvang, mange leksikografer føler sig underkastet i retning af at gengive idiomet i L1 med et L2-idiom, hvad der ikke altid er mulighed for. Men devisen synes at være: Hellere en *dårlig* idiom-ækvivalent end slet ingen. Den anden faktor ligger i idiomers transparente komponentstruktur: Min tese er her, at desto flere afvigelser på formniveau, desto mindre skepsis udviser man over for ækvivalensrelationen.

Jeg tror, at der er behov for en *specialordbog*, som er af både teoretisk, empirisk, metodisk og systematisk så høj en standard, at den kunne være et pålideligt grundlag for almenleksikografien. Den eneste eksisterende bilingvale fraseologiske specialordbog med dansk og tysk, nemlig *Hals- und Beinbruch* fra 1993 (Brink 1993) kan på ingen måde siges at gøre det ud for sådant et værktøj. Og jeg tror ikke, at den almene tosprogsleksikografi generelt kan løse den her type problemer alene.